

ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКИ АПАРАТ

1. Ранија термилошка пракса

1.1. Оцена да науку о језику карактерише „nesistematska, povremeno proizvoljna i čak haotična upotreba termina” (Бугарски 1996: 93)¹ може се, по аутоматизму, прихватити и кад је реч о творбеном термилошком микросистему. Треба, уз то, претпоставити да ће термилошку праксу у творби речи додатно оптерећивати традиционална недефинисаност статуса ове дисциплине у оквирима науке о језику: због своје повезаности и испреплетености са морфологијом, синтаксом и лексикологијом, она је прошла дуг пут до осамостаљивања и конституисања у самосталну језичку дисциплину.²

1.2. Позиција неке дисциплине у оквирима одређене науке најбрже се може утврдити разгледањем каквог термилошког речника: он је, начелно, слика тренутног стања не само укупног појмовно-термилошког апарата неке науке, већ и њених појединачних дисциплина. Тако се, на пример, увидом у *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива* (Симеон 1969: XXIV) проналазе струке из којих су обрађивани термини: *фонетика, фонологија, морфологија, синтакса, лексикологија, лексикографија, дијалектологија* и сл. У том се низу *творба речи* уопште не налази. Не треба за ово изостављање, разуме се, кривити аутора речника: поступак је у складу са приликама које су тада владале у науци о језику. Ни каснији проучаваоци лингвистичке терминологије нису посматрали творбу речи као самосталну дисциплину, што се, рецимо, види из одељка какав је *Термини из области морфологије и творбе ријечи*³ (Станчић 1982. и 1986).

¹ Наведена оцена изнета је још 1986, у првом издању књиге *Лингвистика у примени*, у поглављу под називом *Критеријуми израђивања лингвистичке терминологије*, а овде је цитирана према десет година млађем издању.

² Овај део књиге представља прераду прилога рађеног пре двадесет година (исп. Ћорић 1988).

³ Овако насловљени одељци имплицирају традиционално схватање о творби речи као делу морфологије.

1.3. Из напред реченог може се закључити да творба речи не би могла имати већи број аутономних, само њој својствених термина. Ако, у том смислу, покушамо из *Правописне терминологије* издвојити термине који би се могли сматрати карактеристичним за творбу речи као језичку дисциплину, добили бисмо оскудан списак, чак и уз лабаве критеријуме. На том би списку били: *творба речи, изведеница (изведена реч), сложеница (сложена реч), корен, аугментатив, деминутив и хипокористик* (Правопис 1960).

1.4. Формално гледано, у творбеном термилошком подсистему претежу двочлани термини (терминологизоване синтагме), док је номинација⁴ помоћу једне речи (прост термин) ређа. Са творбеног становишта *једночлани термин* може бити *изведена* (изведеница, дериват) и *проста* (лексичка) реч. Групу простих, неизведених термина чине све сами интернационализми: *дериват, композит, суфикс, префикс, етник, деминутив, аугментатив, хипокористик, деривем* и сл.⁵ Једини домаћи термин који улази у ову групу је *корен* (који има специфично место у дериватологији, Барић 1980: 10). Међу изведеним терминима најбројнији су они са суфиксом *-ица* (*изведеница, сложеница, скраћеница, увећаница, преведеница, погрдница, сраслица, твореница*), *-ње* (*извођење, слагање, поименичавање, попривеђавање, поглагољивање, срашћивање, срастање, преобличавање*) и *-ак* (*наставак, завршетак, дометак, предметак, дочетак*). У ову групу иду још *спојник, преоблика, преобразба и основа*. Ваља напоменути да је већина наведених домаћих термина *слабе фреквенције* (углавном су синонимни са интернационализмима, а ови су по правилу чешћи), а понеки се употребљавају и у другим областима (*наставак, основа* и сл.). Сложени термини, односно двочлане термилошке етикете, чине најбројнију групу, а могућност номинације практично је бесконачна. Користи се више модела, а најпродуктивнији је онај са придевом као првим, а именицом као другим елементом термина. Други елемент је термин или пак каква општеупотребна лексема. У функцији детерминатора најчешће долази придев *творбен* (што је и разумљиво с обзиром на етимолошку корелацију са првим елементом кључног термина *творба речи*). Веома су бројне терминологизоване синтагме типа *творбени наставак, творбена анализа, творбено значење* и др. Као други елемент најчешће долази: *морфем/морфема, начин, однос, модел, тип, поступак, процес, систем, слој, шав, чин, узорак, формант, веза,*

⁴ Под *номинацијом*, у ширем смислу, подразумевамо комплетан инвентар могућности стварања назива у језику, а у ужем смислу – стварање назива творбеним начинима (суфиксацијом, префиксацијом, слагањем, срастањем и конверзијом). У овом другом случају добијени производ називамо – *номинативна јединица*.

⁵ Овој групи припадају и интернационализми као *деривација, композиција, конверзија, трансфигурација, супстантивизација, префиксоид и суфиксоид*, који са становишта наше творбе речи нису занимљиви будући да представљају, већином, адаптације идентичних страних термина.

граница, преоблика, трансформација, категорија, формација, структура, реч, значење, правило, средство итд. Придев *творбен* је чест, али не и једини детерминатор у оваквим термилошким решењима. Тако се, рецимо, значење неког појма спецификује придевима *хипокористичан, деминутиван, апстрактан, конкретан, моциони/моцијски, индивидуални, термилошки, суфиксални/суфиксни, префиксални/префиксни* и сл.⁶ И термин *суфикс* често долази као други елемент двочланог назива, а у функцији детерминатора јављају се, међу осталима, придеви: *једновалентан, поливалентан, деминутиван, плодан, неплодан, продуктиван, непродуктиван, јалов, мртав, жив, нулти* итд. Као други део двочланог термина нису ретки ни *именица, твореница, суфиксација, сложеница, узорак* и сл. Очито је да је образац *придев + именица*, квантитативно гледано, без премца у именовању појмова из творбе речи.

1.5. Други модели су мање продуктивни: двочлани термин чија су оба елемента именице (*именица + именица*) дошао би на друго место, али највише захваљујући називима који се тичу творбено-семантичких категорија типа *вршилац радње, имена радње, имена оруђа, имена места* и сл., а то су заправо еквиваленти страним двочланим терминима типа *nomina agentis, nomina actionis, nomina instrumenti, nomina loci* и др. Овом моделу припада и кључни термин *творба речи*, те друге терминологизоване синтагме типа *творба скраћеница, творба именица* и сл. (Овде иде и дублет *грађење речи*, који се данас ретко користи).⁷ Вишечлани називи типа *творба моционих/моцијских именица, имена ималаца занимања, наставак за творбу речи, имена ималаца особина* итд. нису ни бројни, нити су честе употребе.

1.6. Двочлани термини, видели смо, веома су бројни, што није ни чудо с обзиром на погодност овог модела за номинацију. Њихова лоша страна показује се у сфери реализације, кад могу бити непрактични, због чега су честе редуције. Поступак се састоји у простом испуштању једног члана, обично другог по реду, те се тако добијају краће верзије. Скраћује се и термин *творба речи* те гласи једноставно – *творба*. Управо се од ове краће варијанте кључног термина прави придев који служи као детерминатор у двочланим етикетама типа *творбена основа*. Ако погледамо словенску терминологију, видећемо да термин *творба речи* (а тако и његов дублет *грађење речи*) није једини двочлани назив у функцији кључног термина: исти образац заступљен је у четири од једанаест словенских језика (Словник 1977: 296). Краћу варијанту, начелно, може имати сваки двочлани термин.

1.7. Дублетизам је у творбеном термилошком микросистему свим очекивана и разумљива појава: реч је, како смо видели, о научној дисциплини која се дуго борила за равноправан статус у науци о језику.

⁶ Овамо иду и атрибути *одглаголски, одименични, одпридјевни*, које су користили неки хрватски лингвисти.

⁷ Томе је, свакако, допринео и Правопис из 1960, где се у *Правописној терминологији* овај термин не наводи, за разлику од његовог дублета *творба речи*.

Њена традиционална веза са другим језичким дисциплинама огледа се, на термилошкој плану, у задржавању дела старијих термина (*основа*, на пример), што је, затим, из разумљивих разлога, довело до стварања бројних двочланих термилошких етикета са придевом *творбен* као најчешћим дe-терминатором (*творбена основа*, рецимо). Појмовни апарат је, преко стране лингвистичке продукције, богаћен и позајмљивањем готових термина. Интернационални термини су под налетом пуризма добијали своје домаће еквиваленте путем дословног *превођења* (калкирања). Овакви вишесмерни путеви стварања појмовно-термилошког апарата били су основа за појаву дублетизма. Који ће термин добити већу употребну ширину, односно који ће од чланова дублетног пара имати већу фреквенцију, одлучивали су различити моменти, поред осталих и поједини научни ауторитети.⁸ Уобичајен тип дублетизма представљају парови типа *страна реч = домаћа реч* (*дериват/изведеница, композит/сложеница, префикс/предметак, де-минутив/умањеница, аугментатив/увећаница, абривијатура/скраћеница, потина loci/имена места* итд.). Ситуацију усложњава употреба двочланих назива: јављају се триплети као *интерфикс/спојник/спојни формант* и сл. Дублетизма, међутим, међу интернационалним терминима готово да нема. Примери типа *мутација/конверзија/трансфигурација* су изузеци који потврђују правило. По себи се разуме да појава дублета у сфери фиксације не значи и њихову стварну употребу. У пракси се најчешће и јавља само један термин, страни или домаћи,⁹ уз евентуалну диференцијацију на релацији *научна примена* (где предност има интернационализам): *школска примена* (где предност има преведеница, односно домаћи неологизам) (Ивић 1962: 31). Известан број страних једночланих термина, у начелу, нема дублета домаћег порекла: *афикс*,¹⁰ *префиксоид, суфиксоид, транспрефиксација, десуфиксација, депрефиксација* и сл. Од домаћих термина стране еквиваленте немају *корен, срашћивање, творбена веза, творбени образац* и сл. Исто важи и за кључни термин *творба речи* (ако се занемари савремена употреба термина *дериватологија*, који не постоји у анализираном материјалу), али се, по традицији, термин *грађење речи* узима као његов дублет. Срећу се и дублети типа двочлани термин = изведеница: *изведена реч = изведеница, сложена реч = сложеница*.¹¹

1.8. Ни термилошки дублети ни полисемија нису пожељни у научној дискусији, али се ни једно ни друго не могу у свим случајевима избећи. Термилошки микросистем, који овде разматрамо, не разликује се у том погледу од других у оквиру лингвистичке терминологије: главни

⁸ Тако је, на пример, Радосав Бошковић, као неспорни ауторитет у творби речи свога времена, оставио дубок траг у творбеном термилошком подсистему, посебно у области тзв. моционе творбе. Исп. о томе детаљније у Барић 1988а.

⁹ Каткада се аутори, из одређених разлога, служе тзв. контактним синонимима.

¹⁰ Занемарујемо у овом тренутку чињеницу што су неки од овде наведених термина, као *афикс*, вишезначни, тј. што се употребљавају и изван творбе речи.

¹¹ Будући да се овакви дублетни парови по правилу јављају у истом тексту, наизменично, као стилски варијетети, о њиховој се истозначности само условно може говорити.

термин *творба речи* је вишезначан – означава и *језичку појаву* и *језичку дисциплину*. (Наравно, ово није никаква наша специфичност.) И термин *изведеница (derivat)* је двозначан: у ужем значењу користи се за производ суфиксације и префиксације, а у ширем – за сваки производ творбе речи (укључујући и сложенице). У новије време се као скупни назив за сваку реч добијену творбом употребљава термин *твореница*, неологизам настао пре више деценија као синоним неологизма – *творбена реч*.¹²

1.9. Уопштено говорећи, у анализираном терминолошком микросистему позајмљенице чине мањи део од укупног броја свих термина. С друге стране, фреквенција интернационалних термина у дериватолошким радовима тако је велика да се стиче утисак како су домаћи термини у мањини. (Узмимо само термине *суфикс* и *префикс* који се веома често јављају у готово свим радовима о творби речи). Има се утисак да хрватским лингвистима стоји на располагању више домаћих термина какви су *преобразба*, *преоблика*, *дометак*, *предметак*, *дочетак*, *погрдница*, *увећаница*, *умањеница* и сл. Међутим, већина наведених термина јављала се претежно у сфери фиксације, док су у сфери реализације доминирали интернационализми. Па и онда кад се даје предност домаћем термину, страни се не напушта, већ се јавља уз домаћи, као контактни синоним (Бабић 1977). Мора се, међутим, имати у виду да ће употреба домаћих термина и њихових страних дублета варирати од аутора до аутора, од рада до рада, од прилике до прилике, при чему ни генерацијске и личне склоности аутора не треба занемарити (Ивић 1962: 31).

1.10. Недоследност и неуједначеност у употреби термина нису необичне за творбу речи: у пракси је ова појава најизраженија на релацији *страно – домаће*: код једних аутора доминира једно, код других друго. Појединачно узев, има термина који се јављају код већине аутора, али и оних који се срећу само у радовима једног или неколика аутора. Рецимо, термини *афикс* и *префикс* употребљавају готово сви аутори, док *суфикс* корелира са *наставком*, *изведеница* са *derivatom*, *сложеница* са *композицом* и сл. Који ће од наведених дублета бити фреквентнији, зависиће од низа фактора, али се, бар на основу анализираног материјала, може казати да претеже употреба термина – *суфикс*, *изведеница* и *сложеница*.

1.11. Спроведена анализа сербокроатистичке научне и стручне литературе даје, структурно и генетски гледано, следећу карактеристику творбеног терминолошког система: а) широко се употребљавају двочлани термини (терминологизоване синтагме); б) из практичних разлога честа су краћења путем елизије (*творба место творба речи*); в) изражен је *дублетизам (derivat = изведеница)*; г) низ термина је вишезначан; д) интернационални термини нису бројни, али су фреквентни; њ) уочљива је недоследност у употреби дублетних парова (негде је, рецимо, чешћи домаћи, а негде страни термин).

¹² Према нашем увиду, термин *твореница* сачинио је хрватски лингвиста Стјефан Бабић.